

УДК 021.84:025.22:027.021(477–25)

Віталія Лобода,

мол. наук. співроб. НБУВ

**ОБОВ'ЯЗКОВИЙ ПРИМІРНИК ВИДАНЬ НАУКОВИХ УСТАНОВ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ
ЯК ДЖЕРЕЛО КОМПЛЕКТУВАННЯ
НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ
імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО:
АНАЛІЗ НАДХОДЖЕННЯ ЗА 2008–2011 рр.**

У статті висвітлено результати дослідження надходження до НБУВ обов'язкового примірника видань наукових установ НАН України протягом 2008–2011 рр. та подано порівняльну таблицю проведеного бібліометричного аналізу. Розкрито особливості законодавства про обов'язковий примірник.

Ключові слова: обов'язковий примірник, комплектування НБУВ, законодавство про обов'язковий примірник.

Обов'язковий примірник (ОП) видань – явище, яке властиве книжковій культурі кожної розвиненої держави. На його основі забезпечується національна реєстрація видань, складаються універсальні бібліографічні джерела, призначені для інформаційного обслуговування суспільства, ведеться національна статистика друку, формується національний бібліотечний фонд, здійснюється міжнародний книгообмін, створюється національний архів друку, виконуються наукові дослідження, направлені на вдосконалення книжкової справи.

Систему обов'язкового примірника творів друку було законодавчо започатковано у Франції в 1537 р., і завдяки винятковому значенню в розвитку та збереженні інтелектуального надбання людства, вона існує і сьогодні. Уже на початку 90-х років ХХ ст. системою ОП було охоплено 139 країн світу.

В Україні становлення системи ОП творів друку та її державного забезпечення пов'язано з діяльністю Української Центральної Ради, а першою спробою державного забезпечення функціонування системи ОП став «Законопроект про обов'язкову надсилку друкарнями всіх видань», підготовлений Бібліотечно-Архівним відділом Міністерства Народної Освіти у листопаді 1917 р. Цей Законопроект в Україні, незважаючи на те

що його через політичні події не вдалось втілити у життя, був основою подальшого розвитку такої інституції, як система ОП.

Проблема системи ОП документів постійно відображалася у наукових розробках учених. Практичний внесок у розроблення терміну «обов'язковий примірник» внесли Ю. Гриханов [3], В. Столяров [23], І. Горбачова [2], А. Джиги [5], які дали визначення поняття відповідно до тих функцій, що виконував ОП.

Цю проблему розглянуто з точки зору питання необхідності прийняття і функціонування закону про обов'язковий примірник (М. Сенченко) [21], висвітлення процесу розвитку і становлення системи обов'язкового примірника в різні історичні періоди (Т. Ківшар, Я. Чепуренко) [6; 24], дослідження ролі обов'язкового примірника у краєзнавчій роботі (А. Соляник) [22], розробленні міжнародної моделі закону про обов'язковий примірник (Г. Густавіно) [4] тощо.

Питання реорганізації державного регулювання системи обов'язкового примірника видань, яка б відповідала розвитку сучасних форм носіїв інформації, процесу формування національного документного фонду та прийнятим стандартам, порушувалося на форумах видавців і бібліотечних працівників, міжнародних конференціях («Законодавство в світі книги: шляхи реалізації в Україні рекомендацій Ради Європи» (1997), «Стратегія комплектування фондів наукових бібліотек» (1996).

Сьогодні в Україні система обов'язкового примірника регламентується низкою законодавчих актів: Законом України «Про обов'язковий примірник документів» від 9 квітня 1999 р. № 595–XIV [19], Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо доставляння обов'язкового безоплатного примірника документів» від 12 січня 2012 р. № 4319–VI [17], Постановою Кабінету Міністрів України «Про порядок доставляння обов'язкових примірників документів» від 10 травня 2002 р. № 608 [20] та Постановою Кабінету Міністрів України «Про внесення змін у додатки 1 і 2 до Постанови Кабінету Міністрів України від 10 травня 2002 року» від 24 березня 2004 р. № 387.

Визначення, яким у наш час оперує система ОП документів нашої держави, обумовлене Законом України «Про обов'язковий примірник документів», де ОП визначається як «примірник різних видів тиражованих документів, який передбачає його виробник на безоплатній або платній основі юридичним особам, визначеним цим Законом» [19].

У нашій державі на сьогоднішній день існує проблема низької

виконавчої дисципліни поліграфічних та видавничих підприємств законодавчих актів щодо доставляння обов'язкових примірників документів. А неповнота обов'язкового примірника – це проблема формування фондів практично всіх національних бібліотек. В умовах швидкого зникнення книжкової продукції з ринку, малотиражності багатьох видань, низької виконавської дисципліни видавництва та друкарень вона стає особливо гострою.

Тому до цієї проблематики звертаються науковці і в наш час. З'являються нові публікації, в яких відображається проблема неповноти національного документного фонду нашої держави, висувуються пропозиції щодо її вирішення. У цьому напрямі плідно працюють співробітники Книжкової палати України – В. Поляков, Т. Устіннікова [15; 16], Національної історичної бібліотеки України – А. Коваленко [7], Національної парламентської бібліотеки України – Г. Перепелицина [9] та ін.

Не менш важливою залишається ця проблема і для Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ), цінність фондів якої характеризується обсягом, науковим обґрунтуванням, систематичним та своєчасним поповненням документальної бази на різних носіях інформації у відповідності до інформаційних потреб користувачів.

У комплектуванні фондів НБУВ найважливішу роль відіграє отримання двох обов'язкових примірників творів друку України. Перший примірник усіх видів видань надходить до фондів НБУВ для обслуговування читачів, другим формується архівний фонд видань України. Це дає змогу планомірно здійснювати поточне комплектування бібліотеки, створює можливість зберігати для наступних поколінь друковану продукцію в архівному фонді, сприяє одержанню видань, що виходять незначними тиражами.

Проте зміна пріоритетів держави щодо майбутнього бібліотек, що зумовлена економічною кризою, призвела до спонтанного процесу комплектування бібліотечних фондів. Роздержавлення існуючих і виникнення великої кількості нових видавництв, що порушують законодавство України щодо надсилання ОП документів, розпад мережі книгорозповсюдження і централізованого розподілу видавничої продукції, недостатнє фінансування поглибили давні проблеми комплектування. За нестабільності державного фінансування отримання обов'язкового примірника документів України – це майже єдина можливість поповнити бібліотечний фонд новими документами.

Тому на даний час важливим у роботі з формування бібліотечно-інформаційних ресурсів НБУВ є вдосконалення форм і методів постійного контролю за своєчасним і найповнішим надходженням обов'язкового примірника всіх видів документів.

У зв'язку з цим відділ комплектування Центру формування бібліотечно-інформаційних ресурсів НБУВ постійно відстежує надходження ОП творів друку України. Особливо ретельно відстежується одержання видань наукових інститутів та установ Національної академії наук України за друкowanними «Анотованими каталогами книжкових видань ... року» [10–14], які щорічно готує Науково-видавнича рада з метою популяризації та систематизації академічних видань.

Дані каталоги друкуються з 2004 р. і паралельно в електронній формі розміщуються на веб-сайті НАН України. Вони формуються на підставі річних звітів наукових установ НАН України та контрольних примірників видань, що їх подають до Науково-видавничої ради НАН України академічні установи. До каталогів включено бібліографічний опис книжкових видань, виданих протягом року – монографій, збірників наукових праць, словників, довідників, енциклопедичних та науково-популярних видань, підручників. Кожен запис містить анотацію до книги мовою оригіналу та її переклад українською, російською та англійською мовами. Бібліографічні описи поділено за тематичними розділами. Найбільшими розділами каталогів є «Економіка» та «Історія». Наприкінці міститься покажчик установ НАН України, видання яких наявні в каталозі із зазначенням порядкових номерів видань.

Перший з друкованих каталогів (за 2004 р.) містить 566 описи, наступний (2005 р.) – вже 851 опис 115 установ, а вже останній (за 2011 р.) – 1113 бібліографічних описів 162 установ НАН України. Варто зазначити, що за даними каталогами дуже зручно відстежувати надходження обов'язкового примірника наукових установ НАН України, який надходить до Бібліотеки відповідно до Закону України «Про обов'язковий примірник документів» від 9 квітня 1999 р. [19], Постанови Кабінету Міністрів України від 10 травня 2002 р. № 608 «Про порядок доставляння обов'язкових примірників документів» [20] та постанови Президії НАН України від 21 квітня 2010 р. № 118 «Про доставляння обов'язкових примірників видань» [18].

В процесі ґрунтовного аналізу «Анотованих каталогів книжкових видань ... року» за 2008–2011 рр. (*див. Додаток*) було виявлено, що значна кількість видань НАН України не надійшла до Бібліотеки. Так, за Каталогом

у 2011 р. установами НАН України було видано 1113 видань. З них НБУВ одержала 756 видань, що склало 68 % від усієї кількості видань. Порівнюючи з попередніми роками, відносні показники покращилися, хоча й різниця не дуже велика: за 2008 р. до Бібліотеки надійшло 58,8 % видань, за 2009 р. – 65 % видань, за 2010 р. – 68 % видань.

Позитивні зміни відносних показників отриманих видань від установ НАН України – результат співпраці працівників відділу комплектування з науковими установами. Адже кожного року після отримання результатів аналізу надходження книжкових видань виконується робота з відшкодування прогалин у комплектуванні НБУВ ОП наукових установ: надсилаються листи-нагадування на адреси установ, повідомляється інформація про відсутні видання по телефону, вирішується дана проблема також при безпосередньому контакті з авторами і видавцями наукового видання тощо.

Щорічний аналіз анотованих каталогів книжкових видань НАН України засвідчив, що одержання ОП книжкових видань окремих академічних установ не викликає жодних нарікань, адже всі їхні видання присутні у фонді НБУВ. Серед них: Інститут європейських досліджень, Донецький науковий центр, Інститут загальної та неорганічної хімії, Інститут проблем кріобіології і кріомедицини, Інститут ядерних досліджень, Інститут гідромеханіки, Інститут геології і геохімії горючих копалин, видавництво «Наукова думка», ВД «Академперіодика» тощо.

Досить непогано, майже в повному обсязі, за винятком 1–3 одиниць, надсилають свої видання Інститут геофізики, Інститут економіки та прогнозування, Інститут економіко-правових досліджень, Інститут регіональних досліджень, Інститут демографії та соціальних досліджень, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень, Центр пам'яткознавства НАН України та УТОШК, Головна астрономічна обсерваторія, Інститут космічних досліджень тощо.

Водночас є такі установи, які не надіслали до Бібліотеки жодного видання, зокрема – Південний науковий центр, Центр радіофізичного зондування Землі, Відділення фізико-хімії горючих копалин Інституту фізико-органічної хімії і вуглехімії, Інститут біологічної хімії, Міжвідомчий науково-технологічний центр «Агробіотех».

Аналіз каталогів показав, що значна частина праць науковців НАН України, що видані за кордоном, відсутня у фондах НБУВ. На жаль, такі цінні та важливі для вітчизняної науки видання книг науковців з Інституту

математики, Інституту механіки, Інституту фізики напівпровідників, Фізико-технічного інституту низьких температур, Інституту зоології, Інституту прикладного системного аналізу не надходять до Бібліотеки, а отже, залишаються недоступними для українських науковців та студентів, які є читачами НБУВ.

Звірка книжкових видань НАН України у 2010 р. виявила позитивні тенденції надходження ОП видань від установ, до яких в минулих роках було висунуто зауваження щодо надсилання видань до НБУВ та надіслано відповідні листи. За 2010 р. всі свої видання ці установи надіслали у повному обсязі. Серед них: Центр досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки, Інститут фізики гірничих процесів, Інститут геологічних наук, Фізико-механічний інститут, Інститут фізіології, Інститут соціології, Інститут фізики, Інститут гідромеханіки, Донецький фізико-технічний інститут, Центр менеджменту та маркетингу в галузі наук про Землю ІГН НАН України, Інститут проблем міцності, Північно-східний науковий центр, Центр математичного моделювання Інституту прикладних проблем механіки і математики, Інститут проблем реєстрації інформації тощо.

Дані аналізу було доведено до відома Інформаційно-бібліотечної та Науково-видавничої ради НАН України, що посприяло підготовці Постанови № 118 Президії НАН України від 21 квітня 2010 р. «Про доставляння обов'язкових примірників видань» [18], складовою частиною якої став підготовлений аналіз. Постанова звертає увагу керівників установ НАН України на цю проблему і передбачає поліпшити надходження до НБУВ ОП наукових видань.

До того ж, 12 січня 2012 р. Президент підписав Закон України № 4319–VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо доставляння обов'язкового безоплатного примірника документів» [17]. Зазначеним законом Кодекс України про адміністративні правопорушення [8] доповнюється статтею 186⁷, яка передбачає, що недоставляння або порушення строку доставляння обов'язкового безоплатного примірника документів тягнуть за собою адміністративне стягнення у вигляді штрафу розміром від 30 до 50 неоподаткованих мінімумів доходів громадян. Суб'єктами правопорушення визначені посадові особи та фізичні особи – підприємці.

Зміни статті 255 даного Кодексу передбачають право спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань реалізації державної політики у сфері телебачення і радіомовлення, інформаційній

та видавничій сферах на складання протоколів про адміністративні правопорушення щодо недоставляння або порушення строку доставляння обов'язкового безоплатного примірника видань.

Відповідно до нової редакції статті 13 Закону України «Про обов'язковий примірник документів», контроль за своєчасною доставкою обов'язкового примірника будуть здійснювати спеціально уповноважені органи з питань реалізації державної політики в інформаційній та видавничій сферах, у сфері інтелектуальної власності, архівної справи, кінематографії та інші одержувачі обов'язкового примірника документів.

Отже, проведений аналіз надходження обов'язкового примірника документів наукових установ НАН України до НБУВ за 2008–2011 рр. засвідчив про проблему комплектування ОП видань академічних установ НАН України. З 176 установ, включених до аналізу, лише 18 установ за даний період надіслали всі свої видання. Інші – обов'язкові примірники своїх видань до НБУВ надіслали не в повному обсязі, про що їм було неодноразово повідомлено листами-нагадуваннями. Проте загальний відсоток присутніх академічних видань НАН України у фондах Національної бібліотеки з кожним роком зростає, що й спонукає проводити подальшу систематичну роботу в даному напрямі – формування національного інформаційного багатства України.

Список використаних джерел

1. Вивчення повноти комплектування обов'язковим примірником Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / Н. В. Стрішенець, Т. І. Клочок, Є. М. Білько, В. М. Лобода // Наукові праці НБУВ. – К., 2011. – Вип. 29 : Управління бібліотечно-інформаційною діяльністю наукової бібліотеки. – С. 81–95.
2. Горбачева И. Г. Обязательный экземпляр и текущая национальная библиография / И. Г. Горбачева // Проблемы национальной библиографии : сб. науч. тр. – Л., 1990. – С. 24–38.
3. Гриханов Ю. А. Великая миссия обязательного экземпляра / Ю. А. Гриханов // Мир библиографии. – 2009. – № 3. – С. 34–38.
4. Густавино И. Проблема обязательного экземпляра / И. Густавино // Библиотекарь ЮНЕСКО. – 1988. – № 1. – С. 1–7.
5. Джиго А. А. Законодательное обеспечение обязательного экземпляра документов / А. А. Джиго // Библиография. – 2008. – № 3. – С. 23–30.
6. Ківшар Т. І. Український книжковий рух як історичне явище (1917–1923 рр.) / Т. І. Ківшар. – К. : Логос, 1996. — 344 с.
7. Коваленко А. М. Поточне комплектування фонду. Обов'язковий примірник

та документи, видані за державними програмами : реалії, проблеми, перспективи / А. М. Коваленко // VII Культурологічні читання пам'яті Володимира Подкопаєва «Культурна трансформація сучасного українського суспільства» : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., Київ, 4–5 черв. 2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.culturalstudies.in.ua/knigi_8_11.php. – Назва з екрану.

8. Кодекс України про адміністративні правопорушення : від 7 грудня 1984 р. № 8073–X : із змінами / Верховна Рада УРСР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>. – Назва з екрану.

9. Перепелицина Г. Отримання обов'язкового примірника документів НПБУ : проблеми і перспективи / Г. Перепелицина // Бібліотека і книга у контексті часу : зб. наук. ст. міжнар. наук.-практ. конф. – К., 2006. – С. 190–198.

10. Національна академія наук України. Анотований каталог книжкових видань 2011 року / упоряд. : А. І. Радченко, Ю. В. Діденко, М. В. Язвинська. – К. : Академперіодика, 2012. – 412 с.

11. Національна академія наук України. Анотований каталог книжкових видань 2010 року / упоряд. : А. І. Радченко, М. В. Язвинська. – К. : Академперіодика, 2011. – 427 с.

12. Національна академія наук України. Анотований каталог книжкових видань 2009 року / упоряд. : А. І. Радченко, М. В. Язвинська. – К. : Академперіодика, 2010. – 432 с.

13. Національна академія наук України. Анотований каталог книжкових видань 2008 року / упоряд. : А. І. Радченко, М. В. Язвинська. – К. : Академперіодика, 2009. – 444 с.

14. Національна академія наук України. Анотований каталог книжкових видань 2007 року / упоряд. : А. І. Радченко, М. В. Язвинська. – К. : Академперіодика, 2008. – 389 с.

15. Поляков В. Законодавча база системи обов'язкового примірника документів України: історія та сучасність / В. Поляков, Т. Устіннікова // Вісник Книжкової палати. – 2011. – № 1. – С. 6–9; № 2. – С. 6–9.

16. Поляков В. Обов'язкові примірники книжкової продукції державних видавничих сфери управління Держкомтелерадіо України у 2011 році: стан і проблеми контролю / В. Поляков, Т. Устіннікова // Вісник Книжкової палати. – 2012. – № 4. – С. 3–5.

17. Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо доставляння обов'язкового безоплатного примірника документів: Закон України від 12 січня 2012 р. № 4319–VI / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4319-17>. – Назва з екрану.

18. Про доставляння обов'язкових примірників видань : Постанова Президії Національної Академії наук України від 21 квітня 2010 р. № 118 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nas.gov.ua/infrastructures/Legaltexts/nas/2010/regulations/Pages/118.aspx>. – Назва з екрану.

Продовження додатка

№ п.п.	Установа	Рік одержання обов'язкових примірників			
		2008	2009	2010	2011
144	Інститут української археології та джерелознавства ім. М. С. Грушевського	частково (77 %)	частково (76 %)	частково (52 %)	частково (52 %)
145	Запорізьке відділення Інституту української археології та джерелознавства ім. М. С. Грушевського	-	-	частково (25 %)	100 %
146	Львівське відділення Інституту української археології та джерелознавства ім. М. С. Грушевського	частково (71 %)	частково (95 %)	частково (43 %)	частково (50 %)
147	Чернігівське відділення Інституту української археології та джерелознавства ім. М. С. Грушевського	-	100 %	100 %	-
148	Подільський осередок Інституту української археології та джерелознавства ім. М. С. Грушевського	-	-	100 %	не надано
149	Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича	частково (79 %)	частково (67 %)	частково (23 %)	частково (64 %)
150	Інститут археології	частково (66 %)	100 %	частково (71 %)	частково (44 %)
151	Кримський філіал Інституту археології	частково (42 %)	частково (20 %)	частково (60 %)	частково (50 %)
152	Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського	100 %	100 %	частково (76 %)	частково (91 %)
153	Кримське відділення Інституту сходознавства ім. А. Ю. Кримського	частково (29 %)	частково (33 %)	частково (67 %)	не надано
154	Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса	частково (93 %)	частково (86 %)	частково (83 %)	100 %

Продовження додатка

№ п.п.	Установа	Рік одержання обов'язкових примірників													
		2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
155	Інститут української археології та джерелознавства ім. М. С. Грушевського	частково (77 %)	частково (76 %)	частково (52 %)	частково (52 %)	частково (52 %)	частково (52 %)	частково (52 %)	частково (52 %)	частково (52 %)	частково (52 %)	частково (52 %)	частково (52 %)	частково (52 %)	частково (52 %)
156	Запорізьке відділення Інституту української археології та джерелознавства ім. М. С. Грушевського	-	-	частково (25 %)	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %
157	Львівське відділення Інституту української археології та джерелознавства ім. М. С. Грушевського	частково (71 %)	частково (95 %)	частково (43 %)	частково (50 %)	частково (50 %)	частково (50 %)	частково (50 %)	частково (50 %)	частково (50 %)	частково (50 %)	частково (50 %)	частково (50 %)	частково (50 %)	частково (50 %)
158	Чернігівське відділення Інституту української археології та джерелознавства ім. М. С. Грушевського	-	100 %	100 %	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
159	Подільський осередок Інституту української археології та джерелознавства ім. М. С. Грушевського	-	-	100 %	не надано	не надано	не надано	не надано	не надано	не надано	не надано	не надано	не надано	не надано	не надано
160	Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича	частково (79 %)	частково (67 %)	частково (23 %)	частково (64 %)	частково (64 %)	частково (64 %)	частково (64 %)	частково (64 %)	частково (64 %)	частково (64 %)	частково (64 %)	частково (64 %)	частково (64 %)	частково (64 %)
161	Інститут археології	частково (66 %)	100 %	частково (71 %)	частково (44 %)	частково (44 %)	частково (44 %)	частково (44 %)	частково (44 %)	частково (44 %)	частково (44 %)	частково (44 %)	частково (44 %)	частково (44 %)	частково (44 %)
162	Кримський філіал Інституту археології	частково (42 %)	частково (20 %)	частково (60 %)	частково (50 %)	частково (50 %)	частково (50 %)	частково (50 %)	частково (50 %)	частково (50 %)	частково (50 %)	частково (50 %)	частково (50 %)	частково (50 %)	частково (50 %)
163	Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського	100 %	100 %	частково (76 %)	частково (91 %)	частково (91 %)	частково (91 %)	частково (91 %)	частково (91 %)	частково (91 %)	частково (91 %)	частково (91 %)	частково (91 %)	частково (91 %)	частково (91 %)
164	Кримське відділення Інституту сходознавства ім. А. Ю. Кримського	частково (29 %)	частково (33 %)	частково (67 %)	не надано	не надано	не надано	не надано	не надано	не надано	не надано	не надано	не надано	не надано	не надано
165	Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса	частково (93 %)	частково (86 %)	частково (83 %)	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %

